

Lundo Vanhalinna. Fornborg som ligger invid Aura å och Tavastländska Oxvägen och som användes från bronsåldern till medeltiden, till 1300-talet. Bilden med fornborgen som är belägen på en hög klippa är tagen en vintermorgon från Tavastländska Oxvägen. Teija Tiitinen 2005, AKDG5674:3, Museiverket.

**Museovirasto
Museiverket**

Arkeologiska objekt av riksintresse:

Landskapsbeskrivning av Egentliga Finland

Teija Tiitinen

Objekt och landskapets arkeologiska särdrag

Egentliga Finlands VARK-områden lyfter fram landskapets mångsidiga arkeologiska kulturarv. Bland objekten framträder i synnerhet för skärgårdsområdet säregna kulturen och dess kopplingar till olika delar av Östersjön samt objekt från historisk tid. Egentliga Finlands betydelse i spridningen av kristendomen har beaktats i valet av objekt på så sätt att särskild vikt har fästs vid kyrkplatser och kyrkor som fortfarande har en stark arkeologisk potential. Landhöjningen som fortfarande pågår har haft en kraftig inverkan på den forntida bosättningen i landskapet och till följd av den finns gamla objekt som tidigare fanns nära stränderna numera ofta långt inne i landet.

Åbo Kotirinne. Boplats som användes i slutet av den neolitiska stenåldern och under bronsåldern där Finlands äldsta kända kornkärnor har hittats. På bilden en videbevuxen del av boplatsen som finns i skogen och där det är betydligt fuktigare än det övriga området. Teija Tiitinen 2005, AKDG5679:5, Museiverket.

Salo Ilmusmäki. Det stora gravröset från bronsåldern ligger på en hög bergsbacke. Röset har en diameter på över 15 meter. Tanja Ratilainen 2020, TMK VARK 103, Åbo museicentral.

Vid istidens slut låg största delen av Egentliga Finland under havsytan och därför finns det i området inte boplatser från den tidigaste pionjärbosättningen. Det har också funnit sparsamt med bosättning i området under den yngre mesolitiska det vill säga förkeramiska stenåldern. Stenåldersobjekten av riksintresse i landskapet kan alla dateras till den neolitiska det vill säga keramiska stenåldern och till mitten och slutet av den (i grova drag 4000–1700 f.v.t.) kan största delen av områdets stenåldersobjekt dateras. De äldsta VARK-objekten från den neolitiska stenåldern hör till det keramiska skedet Jäkärälä omkring cirka 4000 f.v.t (Mynämäki Aisti och Kimitoön Nöjis).

Typiskt för yngre boplatser i Egentliga Finland från den neolitiska stenåldern är att bosättningen av dem fortsatt från slutet av stenåldern till bronsåldern och ännu till början av järnåldern. Sådana långvarigt bosatta objekt är Ölsmoviken på Kimitoön, Toispuolojannummi i Pemar och boplatsen Kotirinne i Åbo. På den sistnämnda har det hittats korn som kan dateras till slutet av den neolitiska tiden.

Ett av de äldsta kända objekten i den yttre skärgården är Ravas boplats i Pargas från den neolitiska stenåldern. Dess särart framhävs också av den bostadsgrop som hittats på boplatsen. Det finns endast två kända objekt med bostadsgropar i Egentliga Finland.

Största delen av landskapets gravrösen från bronsåldern fanns vid tidpunkten de byggdes på bergsbackar vid kusten eller i närheten av den. Till följd av landhöjningen ligger de dock numera långt från kusten. Endast rösena i Åbolands skärgård ligger fortfarande i närheten av vattnet. Av dessa har fyra röseobjekt från Pargas och ett från Kimitoön valts till VARK-objekt. Av dem är Hammarsboda röseområde på Kimitoön såtillvida exceptionellt att det ligger på moränjord och i närheten av det finns kända boplatser från tidig metallålder.

Letala Untamalas Myllymäki. Järnålders gravfält med gravkullar på åsen i Untamala. Gravfältet kan dateras till romartiden och folkvandringstiden. Teija Tiitinen 2010, AKDG7237:1, Museiverket.

Letala Savemäki. Avståndsbild från gravfältsområdet från den äldre romartiden där det syns olika stenkonstruktioner. Gravfältet finns på den moränås som ligger mellan åkrarna. Teija Tiitinen 2009, DG1992:8, Museiverket.

Bautastenar på gravplatser som kan dateras till den romerska järnåldern. Letala Savemäki (till vänster). Gravfält som kan dateras till järnåldern till äldre romersk tid där det finns gott om olika typer av gravkonstruktioner gjorda av sten. Mitt i bilden framträder en fyrkantig bautasten sten som är en del av gravkonstruktionen. Teija Tiitinen 2009, AKDG5666:2, Museiverket.

Pargas Furunabb (till höger). På gravfältet som kan dateras till yngre romartiden och folkvandringstiden finns ett flertal gravkonstruktioner. På bilden en rund stensättning och en firsidig stensättning med en bautasten i mitten. Helena Ranta 2017, AKDG5472:1, Museiverket.

Letala Mäki. Ett forntida åkerområde, vars röjningshistoria inleddes under den tidiga järnåldern och fortsatte under vikingatiden. På området har det också hittats en skålgropssten. Största delen av de konstruktioner som syns på markytan är dock sannolikt från historisk tid. Området är numera betesmark. Teija Tiitinen 2010, AKDG5664:3, Museiverket.

Egentliga Finlands kontakter västerut började intensifieras redan i slutet av stenåldern, men dessa kontakter kan ses ännu tydligare i konstruktionerna på rösegravarna från bronsåldern och i de föremål som hittats i dem. Om västliga influenser berättar bland annat gravröset Kotokallio i Lundo, som dateras till bronsålderns period II (1500–1300 f.v.t.) och i vars grav det har hittats föremål med ursprung i nutida nordtyska eller danska områden.

I början av järnåldern fanns bosättningen i stor utsträckning längs ådalarna som skar genom landskapet i Egentliga Finland. Ådalarna var gynnsamma för boskapsskötsel som gradvis ökade och för odling av känslig gröda. Kontakterna till Östersjön fortsatte och stärktes ytterligare vid övergången till järnåldern. Det här syns fortfarande i form att man anammade nya gravskick och använde nya typer av föremål som kom från olika håll av Östersjön. Utöver de västliga kontakterna runt Bottniska viken stärktes kontakterna mellan den baltiska regionen och Egentliga Finland. Detta syns i gravarna både från den äldre och den yngre romerska tiden; som representanter för dessa har utsetts till exempel Koskenhaka och Myrskylinna brandgravfält i Ringå i S:t Karins, Myllymäki gravkumlen i Untamala i Laitila, Savemäki i Soukainen och Korvalas hällkistor i Sagu. Under Aittamäki brandgravfält från vikingatiden som ligger intill Vanhalinna borgberg finns gropgravar från äldre romersk tid. Gropgravarna är gravar av så kallad Kärsämäkityp som endast har hittats i Sydvästra Finland.

Flera objekt av riksintresse är förknippade med tiden då kristnandet inleddes vilket kan dateras till slutet av järnåldern, till exempel det skelettgravfält som undersökts med utgrävningar vid Ravattula i Ristimäki i S:t Karins och resterna av Finlands äldsta kyrka (från 1100–1200-talet e.v.t.), Ristipelto gravfält och klockstapelplatsen i Lundo, Untamala kyrka i Laitila och Kappeliiniitty i Pöytis.

I Egentliga Finlands VARK-områden representeras järnåldern vid sidan av gravfält också av borgberg, som är förknippade med färdvägar och uppenbarligen övervakningen av trafiken på dem. Sådana är Nakolinna i Pemas som finns invid den forntida färdleden Nauristie, Borgholm i Pargas från vilken man kunnat övervaka vattenvägen och Vanhalinna i Lundo som i öster passeras av Tavastlands oxväg som leder inåt landet och i väster av Aura å. Till skillnad från dessa ligger Rikala borgberg inte riktigt intill Stora Strandvägen, men den nordöstra ändan av samma kedja av kullar finns bara drygt hundra meter från Strandvägen.

Den historiska tiden betonas kraftigt i Egentliga Finlands VARK-objekt. Nästan 60 procent av objekten i området är antingen från medeltiden eller senare historisk tid. I många objekt har verksamheten fortgått oavbrutet från järnåldern till historisk tid. De byar som uppstod på 1300–1400-talet och som använde sig av den svenska rätten vittnar om den kolonisering som på medeltiden

riktades till Egentliga Finlands kust från nuvarande Sverige. Samma företeelse representerar de herrgårdar som uppstod längs kusten och som stödde utbredningen av det svenska styret i Finland. VARK-urvalet representeras de av bland annat Sundholma i Nystad, Järppilä i Taivassalo och Qvidja i Pargas. Åminne herrgård i Salo är däremot förknippad med finländsk bosättning i området under järnåldern.

Åboregionen hade redan under slutet av järnåldern blivit ett centrum för bebyggelsen och handeln i Egentliga Finland. Områdets geografiska placering erbjöd goda kommunikationsleder till både havet och skärgården, men även till inlandets fångstmarker. Vid trafikens knutpunkt, där det vid stranden av Aura å uppstått en handelsplats, låg även centrumet för den kyrkliga aktiviteten under början av medeltiden. En befäst biskopsgård och kyrka – d.v.s. centrumet för Finlands missionsstift – grundades på 1200-talet i Korois. Högre upp längs ån än så kunde inte fartyg längre segla. Vid slutet av 1200-talet flyttades biskopskyrkan ca. 1,5 kilometer nedströms längs ån till Unikankare, på vars södra sida kyrkan, svenska kronan och dominikanerna grundade Åbo stad. Samtidigt hade man som skydd för staden också börjat bygga Åbo slott vid mynningen av Aura å. I rikets östra del grundade man som stöd för det kyrkliga väldet en biskopsgård i Kustö i början av 1300-talet, då Korois betydelse redan börjat falna. Till den kyrkliga kulturen hör även grundandet av landskapets andra medeltida stad Nådendal år 1443. Uppkomsten av Nådendal är i jämförelse med andra städer i Finland exceptionell, då staden inte grundades som ett förvaltingscentrum. Intill det på 1440-talet grundade Birgittaklostret växte det så småningom upp en stad, då de till platsen anlända pilgrimerna hade behov av olika slags tjänster.

Salo Haapaniemi slott Ruinerna efter stenslottet som byggdes på medeltiden 1450–1525. Slottet ödelades redan på 1700-talet. På området finns en ännu bebodd herrgård som färdigställdes på 1700-talet. Sanna Saunaluoma 2022, TMK VARK 157, Åbo museicentral.

Åbo Korois udde. Administrativt centrum på 1200-talet, där det på den befästa udden funnits en kyrka, biskopens residens byggd av sten och ett försvarstorn. Objektet ligger på udden där Aura å och Lillån flyter samman. Teija Tiitinen 2007, AKDG5678:1, Museiverket.

Även församlingskyrkorna är förknippade med en stärkning av det svenska styret i Västra Finland. De äldsta av dem finns i skärgården, dit de uppenbarligen spred sig via Åland. Av dessa har Jurmo och Björkö kapellplatser i Pargas bedömts vara av riksintresse samt Kyrksundet på Kimitoön där det också fanns en viktig handelsplats. Även på fastlandet finns det församlingar som uppstått redan på 1100-talet, av deras kyrkor anses Halikko, Reso och Masku vara av arkeologiskt riksintresse.

Övergången från medeltiden till modern tid präglas av ett mångsidigare arkeologiskt kulturarv i Egentliga Finland. I VARK-urvalet syns det till exempel i arkeologiska objekt som till exempel är förknippade med förflyttningsrutter. Av landrutterna har Hevonlinna kavelväg i Koski TI på grund av sin arkeologiska potential bedömts vara av riksintresse och som konstruktioner förknippade med farleder kumlen på Låglandet i Pargas samt Västerhamnens och Björkö Stenaln uppdragningsplatser för båtar. Även det äldsta vraket i området kan dateras till medeltiden (Pargas Vidskär)

Näringsgrenshistorien framkommer i de objekt som är förknippade med gruvindustrin och bland dem finns Malmbergets, Orijärvi och Vihiniemi gruvområden samt industriobjekt som de arkeologiserade strukturerna i anknötning till fornlämningarna i Dalsbruk på Kimitoön samt Kustö bruk i Salo. Av arbets- och tillverkningsplatserna bedöms kvarnarna vid Latokartano fors i Salo och i Kärpjoki i Lundo vara av riksintresse. Den senare har visserligen bedömts vara av riksintresse främst på grund av hållristningarna framför den från 1600-talet till slutet av 1800-talet.

S:t Karins Kustö biskopsborg. Flygfoto av den medeltida biskopsborgen som ligger vid kusten längst ute på en udde skyddad av vallgravar. Ruinen efter borgen består av en huvudborg och tre förborgar. Efter reformationen 1527 bestämdes det att borgen skulle rivas. Flygfoto Hannu Vallas samling 1999, RHO124385:1, Museiverket.

Pargas Jurmo Grönnviken. Flygfoto av stengrunden till och den omgivande muren runt ett skärgårdskapell från historisk tid. Objektet finns på en moränås i öppen omgivning i den yttre skärgården. Sanna Saunaluoma 2021, TMK VARK 27, Åbo museicentral.

Lundo Kvarnen i Kärpijoki. Plats med en gammal vattenkvarn och i berghällen bredvid den finns hällristningar från 1600–1800-talet. Det äldsta inristade årtalet är 1633. Teija Tiitinen 2019, AKDG5672:1, Museiverket.

Kimitön Dalsbruks bruk (fi Taalintehtaan ruukki). Masugnsbyggnaden i det på 1600-talet grundade bruket dateras till 1800-talet. Teija Tiitinen 2019, AKDG5856:1, Museiverket.

Precis som hela Finlands sydkust är Egentliga Finland när det gäller vrak känt som ett av de fyndrikaste områdena i Finland. VARK-objekt utöver det redan nämnda medeltida vraket Vidskär är vraket efter ett enmastat träfartyg från 1500-talet (Metskär på Kimitoön), vraket efter ett 1600-tals inhemskt klinkbyggt träfartyg av furu i allmogestil (Kimitoön Purunpää Oxholmen 1), vrak efter utländska handelsfartyg (holländska, engelska, tyska och svenska) från 1600-talet (Pargas Gråharuna) och från 1700–1800-talet (Kimitoön Galjonsbildsvrak; Pargas Borstö 1, Skeppsbådarna östra sidan och Vrouw Maria) samt ett ryskt krigsfartyg från tiden mellan segel- och ångfartyg (Kimitoön Ladoga, sjönk 1915).

Basuppgifter om objekten och VARK-områdena

Egentliga Finland har totalt 136 VARK-objekt, vilket motsvarar 2,2 procent av alla objekt som området har i fornlämningsregistret. Objekten finns på 119 VARK-områden.

En klar majoritet av de valda arkeologiska objekten bildar ett eget VARK-område med ett objekt (109 objekt). I Egentliga Finland finns det 10 VARK-områden som inkluderar flera arkeologiska objekt. Den till antalet objekt mest omfattande av dessa består av 7 arkeologiska objekt (Själö VARK-område).

Avgränsningarna för nästan alla VARK-områden motsvarar områdesavgränsningarna för de arkeologiska objekt som framställs i fornlämningsregistret. Det har gjorts avvikande områdesavgränsningar för 9 VARK-områden. Det har gjorts en större avgränsning än den

områdesavgränsning som framställs i fornlämningsregistret för 5 VARK-områden, där det i alla gjorts en samlande områdesavgränsning som sammankopplar flera arkeologiska objekt. Det har gjorts en mindre avgränsning än den områdesavgränsning som framställs i fornlämningsregistret för 4 VARK-områden, där det i alla varit motiverat att lämna en del av fornlämningsområdet utanför VARK-området.

Av Egentliga Finlands VARK-objekt kan 24 procent dateras till flera än endast en tidsperiod och 33 procent av objekten innehåller arkeologiska objekt som hör till flera än bara en typ.

Medianen för arealen på Egentliga Finlands VARK-områden är 1,072 hektar och den sammanlagda arealen är cirka 679 hektar. Identifikationsnummer för VARK-områdenas areal finns i tabellen.

Av VARK-områdena ligger 33 på detaljplanerat område (25 procent av objekten) och 98 på generalplanerat område (73 procent av objekten).

datering	antal	%
förehistoriskt	-	-
stenålder	13	7 %
<i>har inte definierats</i>	-	-
<i>mesolitisk</i>	-	-
<i>neolitisk</i>	13	-
bronsålder	19	11 %
tidig metallålder	2	1 %
järnålder	39	22 %
medeltida	37	21 %
historisk tid	68	38 %

Tabell. Fördelning av de tidsmässiga delarna för Egentliga Finlands VARK-objekt.

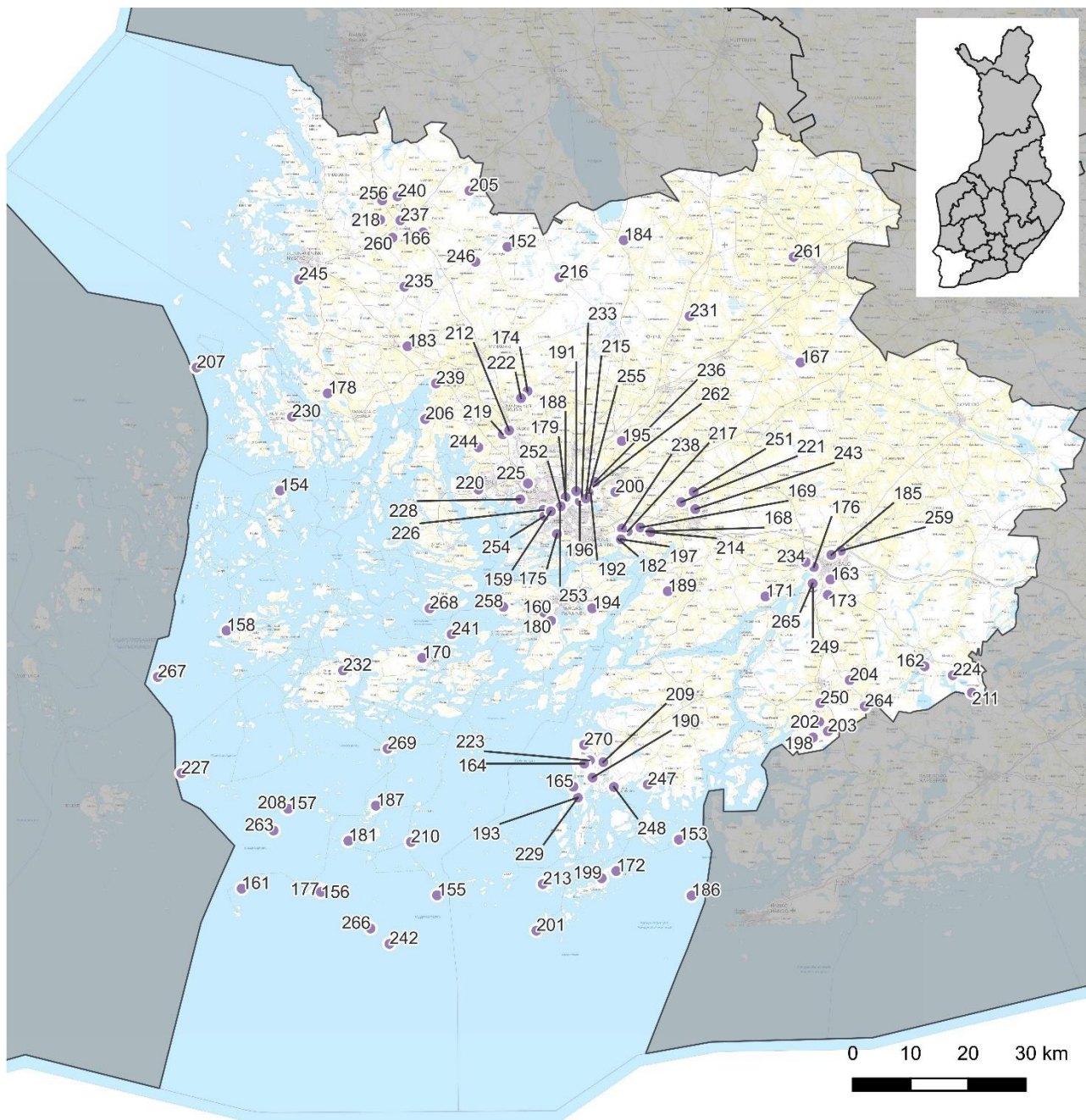
	ha
medeltal	5,707
median	1,072
variationsintervall	0,026–177,238
total areal	679,164

Tabell. Identifikationsnummer för arealerna inom Egentliga Finlands VARK-områden.

typ	antal	%
fartygsvrak	9	5 %
bosättningar	51	27 %
gravplatser	48	25 %
kyrkobyggnader	17	9 %
stenkonstruktioner	10	5 %
färdvägar	7	4 %
kult- och berättelseplatser	12	6 %
naturformationer	-	-
fyndplatser	1	1 %
markkonstruktioner	-	-
försvarsverk	13	7 %
förvärvsplatser för råmaterial	5	3 %
konst, minnesmärken	3	2 %
händelseplatser	-	-
industriobjekt	3	2 %
arbets- och tillverkningsplatser	10	5 %

Tabell. Fördelning av fornlämningstyperna inom VARK-objekten i Egentliga Finland.

Egentliga Finlands VARK-områden på kartan

Bakgrundskarta © Lantmäteriverket 2023.